

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИ КАСБИЙ ЖИХАТДАН ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ АСОСИЙ БОСҚИЧЛАРИ

Халиков Аъзам Абдусаломович
Низомий номидаги Тошкент давлат
педагогика университети профессори,
педагогика фанлари доктори

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60 сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармонида олий таълим тизимини комплекс ривожлантириш бўйича устувор вазифалардан бири “педагог кадрларнинг касбий маҳорати сифати ва савиясини узлуксиз юксалтириш” ҳам энг муҳим вазифалардан бири сифатида эътироф этилган. Ушбу қарорда мазкур тизимда таълим сифати ва самарадорлигини кафолатлашга хизмат қилувчи асосий омиллардан бири – малакали педагог кадрларни тайёрлаш учун, аввало педагогика олий ўқув юртлирида бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик маҳоратларини ривожлантириш масаласи ўз ечимини кутаётган энг долзарб муаммолар сирасига киритилган.

Бугунги кунда бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик маҳоратини ривожлантириб боришга мустаҳкам замин яратилиши керак. Олий педагогик таълим муассасаларида ушбу муаммоларнинг ечимини топишда “Педагогик маҳорат” фанини чуқур ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Бугунги кунда у ёшларни ғоявий-сиёсий жихатдан чиниқтириб табиат, жамият, ижтимоий ҳаёт, тафаккур тараққиёти қонуниятларини ўргатади, ёшларни меҳнат фаолиятига тайёрлаб, касб–ҳунар сирларини пухта эгаллашларида кўмаклашади ва жамият учун муҳим бўлган ижтимоий–иқтисодий вазиятларни ҳал этади.

Мамлакатимиз йигит-қизларини замон талаблари даражасидаги билимли шахслар этиб вояга етказиш, ҳозирги кунда ривожланиб бораётган жаҳон иқтисодиёти ва эркин меҳнат бозорининг барча талабларига жавоб берадиган, рақобатбардош мутахассисларни тайёрлаш – ўқитувчилардан жуда мукамал педагогик маҳоратга эга бўлишни талаб қилмоқда. Шу боисдан ҳам мамлакатимиз ва ривожланган хорижий давлатларда фаолият юритаётган таниқли педагог олимлар бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашда педагогик маҳоратни шакллантириш масаласига алоҳида муаммо сифатида жиддий эътибор бермоқдалар.

Педагогик маҳорат – ҳар бир ўқитувчи ва ёшларга касб-ҳунар ўргатувчи мураббий учун эришиши ва мунтазам тарзда такомиллаштириб бориши зарур

бўлган таълим-тарбия бериш санъатидир. Бу ўқитувчининг педагогик тизимда таълим-тарбияни замон талаблари даражасида олиб боришни, ўқувчиларнинг билими, дунёқараши, тафаккури, қобилият ва кўникмаларини ҳар томонлама камол топтиришга қаратилган касбий кўникма ва малакаларни мунтазам эгаллаб боришни тақозо этадиган яхлит тизимдир.

Педагогик маҳорат соҳиби – “Ўз ишининг моҳир устаси ёки янгилик яратувчисидир. Маҳоратли ўқитувчи – бу юқори даражадаги маданият ходими, ўз ишининг устаси, ўз фанини мукамал эгаллаган етук тафаккур эгаси, таълим-тарбия методикасини, психологик билимларни, турли фан ва техника соҳаларидаги янгиликларни чуқур биладиган дунёвий билимлар соҳиби, болаларни самимий севувчи, ватанпарвар, фидойи инсондир.

Бўлажак ўқитувчининг педагогик маҳоратини ривожлантириш ҳамда маҳорат чўққисини эгаллаши учун босиб ўтадиган йўли машаққатли ва узлуксиз жараён дир. К.Роджерснинг образли ифодаси билан айтганда, зеро бу “саёҳат” унинг бутун умри мобайнида давом этиб шаклланиб боради. Ўқитувчининг касбий жиҳатдан шаклланиб боришининг асосий босқичларини таърифлашга кўпгина ёндашувлар мавжуд. Хусусан, тадқиқотчи олим Е.А.Климов тавсия қилган шундай ёндашувлардан бирида мукамал педагогик касб эгасининг ҳаёт йўлида учрайдиган қуйидаги даврларни психологик жиҳатдан ажратиб кўрсатади:

Оптанти (ёки оптанит, оптация даври) – ёш ўсмирларнинг касб танлашга нисбатан тайёргарлик босқичи.

Адепт (адепт даври) – инсон онгли равишда ўзи қизиққан касбни танлаган ҳамда уни махсус касбий таълим муассасаларида (касб-ҳунар коллежи, академик лицей, олий таълим муассасаси ва бошқалар) эгаллайди.

Адаптанти (ёки адаптация, ёш мутахассиснинг танлаган касби бўйича ишга “кўникиш” даври). Айниқса ёш ўқитувчи фаолиятида бу давр амалий педагогик фаолиятга кириш, ностандарт, кўпинча кутилмаган зиддиятли вазиятлар юзага келганда вазиятдан мустақил чиқиш учун адолатли йўл топиши билан боғлиқ дир. Ўқитувчи учун бу давр 3-5 йилга чўзилади деб ҳисобланади (шунини таъкидлаш лозимки, ёш ўқитувчилар айнан шу даврда ўз касбини ташлаб кетишади).

Интернал (ёки мутахассисликка киришиб кетиш даври) – ўқитувчи асосий касбий вазифаларини мустақил тарзда ва муваффақият билан бажара оладиган, кўникма ва малакаларга эга тажрибали педагог бўлиб етишади.

Мастер (касбий маҳоратни тўлиқ эгаллаш даври) – педагог характер хусусиятлари нуқтаи назаридан ўзининг махсус фазилатлари, кўникма ва малакалари билан ажралиб туради ёки касбий фаолиятнинг турли соҳаларида

осонликча йўл топиб кета оладиган универсал мутахассис бўлиб етишади, ўз табиий йўналишига, ўзига хос, такрорланмас касбий фаолият услубига эга бўлади, доимо ижобий натижаларга эришади.

Нуфуз (нуфузга, хурмат-эътиборга сазовор бўлиш даври) – ўқитувчи ўз касбининг мохир устаси сифатида, ўз соҳасида ёки ундан ташқари бирор соҳада улкан ютуқларга эришади, жамоада машхур бўлади, унда касбий фаолиятига хос исталган вазифани ҳал қила оладиган улкан педагогик тажриба тўпланган бўлади.

Устоз (ёки устозлик даври) – ўқитувчи таълим муассасасида педагогик жамоадаги касбдошлари орасидан ўз маслакдошларига, издошларига, шогирдларига эга бўлади, улар билан йиллар давомида тўплаган педагогик тажрибасини ўртоқлашади, уларнинг касбий омилкорлигини ва шахсий педагогик маҳорат мактабининг шаклланишига ёрдам беради.

Ўқитувчининг касбий маҳоратини шакллантиришда ҳамда асосий босқичларни муваффақиятли босиб ўтишида учта таркибий қисм етакчилик қилади:

- олий таълимгача бўлган давр (ўрта махсус педагогик таълим);
- олий таълим (олий педагогик таълим);
- олий таълимдан кейинги давр (педагог кадрларнинг малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш муассасаларида амалга ошириладиган кўшимча педагогик таълим) давр.

Ўқитувчилик касбини танлаган кўпчилик ёш йигит ва қизлар ўрта педагогик таълимга эга бўлмасдан педагогика олий ўқув юртларига интилишади ва касбий жиҳатдан шаклланишдаги дастлабки маълумотларни умумий ўрта таълим мактаблари ёки ўрта махсус касб-ҳунар таълими даражасида эгаллашади. Кимдир эса касб танлаш ҳақида умуман ўйламайди ва ўқитувчилик касбининг ўзига хос қийинчиликларини ўйламасдан ва бутунлай бошқача, касбга алоқаси бўлмаган мақсадларни кўзлаб педагогика олий таълим муассасаларига ўқишга интилишади. Педагогика олий таълим муассасалари биринчи курс талабалари ўртасида ўтказилган ҳар йилги сўровномалар натижаларининг таҳлили шуни кўрсатадики, талабаларнинг ярми педагогик фаолиятни кўзлаган ҳолда олий таълим муассасасини танлашганлигини таъкидлайди. Бироқ бугунги кунга келиб бундай талабалар сони йил сайин камайиб бормоқда.

Малакали педагогик кадрларни тайёрлаш, уларнинг педагогик маҳоратини, ижтимоий хулқ-атворини, психологик билимларини, коммуникатив кўникмаларини, юксак тафаккурини, интеллектуал, профессионал салоҳиятини, маънавий-ахлоқий сифатларини, сиёсий саводхонлигини, ўз касбий фаолиятига нисбатан масъулиятини янада ривожлантириш ва замон талаблари даражасида

бўлажак педагог кадрларни тайёрлаш тизимини такомиллаштириш учун қуйидаги тадбирларни мақсадли ташкил этиш мақсадга мувофиқдир: маънавий – ахлоқий тарбиявий ишларни олий педагогик таълимнинг мақсад ва вазифалари билан уйғунлаштириш; “Замонавий педагогнинг маънавий қиёфаси”ни яратиш; бўлажак ўқитувчиларнинг умумий ва касбий фаолиятига хос бўлган интеллектуал салоҳиятини, қобилиятини уйғунликда ривожлантириш технологияларини яратиш ва амалиётга жорий этиш; ижтимоий фаолликни моддий ва маънавий мотивациялашнинг янги ва самарали усулларини ишлаб чиқиш ва кенг фойдаланиш; бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик маҳоратини ҳамда касбий психологик мослашишга оид кўшимча малакаларини ривожлантириш бўйича амалий чора – тадбирларни янада кучайтиришга боғлиқ замонавий метод ва воситаларни шакллантириш” ҳозирги даврнинг долзарб муаммолари сифатида эътироф этилади.

Таъкидлаш жоизки, бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик маҳоратини ривожлантириш муаммоси ҳозирги замонавий шароитда ўзининг долзарблигини йўқотмаган, балки янада алоҳида аҳамият касб этмоқда. Бироқ, ҳозирги кунда ушбу муаммонинг назарий ва амалий даражадаги оптимал ечимлари илмий тадқиқот ишларида тўлиқ ўз ифодасини топмаган. Бу эса бўлажак ўқитувчилар педагогик маҳоратини ривожлантириш заруриятини англаш ва ушбу мақсадга эришиш механизмларининг мутлақо йўқлиги туфайли қарама-қаршиликларни вужудга келтирмоқда. Олий педагогик таълим муассасаларида бўлажак ўқитувчилар мутахассислик фанларидан билимларни чуқур эгаллаб, касбий кўникма ва малакаларга эга бўлмоқдалар. Ушбу механизм асосидаги касбий тайёргарликка эга бўлган ўқитувчи, олий педагогик таълим муассасасидан кейинги фаолиятда ҳаммиша кутилган натижаларга эришмайди, бу эса ўқитувчи эгаллаган билимлар ва касбий кўникмаларни амалиётда самарали қўллашда қарама-қаршиликларга олиб келувчи бизга номаълум бўлган қонуниятлар борлигидан далолат бермоқда.

Педагогик ходимлар касбий тайёрлаш тизимини қайта ташкил қилишнинг асосий йўналишлари бутунжаҳон, миллий ва ҳудудий тенденцияларни акс эттирадиган касбий таълим ривожининг етакчи тенденциялари билан боғлиқдир. Улар жумласига қуйидагилар киради: таълимнинг узлуксизлигини таъминлаш; инсонпарварлаштириш; ижтимоийлаштириш; демократлаштириш; интеграциялаш; интенсификация қилиш.

Таълимнинг узлуксизлиги таъминлаш. Касбий таълимга бугунги кунда, мутахассисларнинг доимий касбий ва шахсий жиҳатдан ривожланиши ва такомиллашуви, алоҳида касб доирасида ҳам, касбий фаолият соҳасини ўзгартирган шароитда ҳам меҳнатнинг сифат жиҳатидан ўзгариши шароитида

улардаги имкониятларнинг кенгайишини замонавий ишлаб чиқариш талаблари тақозо қиладиган узлуксиз жараён сифатида қаралмоқда. Узлуксиз таълим моҳияти ЮНЕСКОнинг “Мавжуд бўлишга ўрганиш” номли маърузасида таъриф берилган, унда инсоннинг янги тажрибалар учун очиладиган ҳолати тушунилади. Бироқ мазкур қоида талқини узлуксиз таълимни фақат вақти-вақти билан амалга ошириладиган таълим ёки муайян вақт оралиғида малака ошириш деб қарашга интилиш оқибатида анча тораёнган. Узлуксиз таълимдан мақсад шундаки, асосий касбий таълим шароитида шахс мустақил тарзда, ўзини маълумотли қилишга ва мукамаллаштиришга, ижтимоий ва педагогик муаммоларнинг мураккаб доирасида эркин йўл топа билишга, ўзгарган шароитга муваффақиятли тарзда мослаша олишга ва ўзига зарур бўлган билим ва кўникмаларни эгаллашга имкон берадиган билим, кўникма ва малакалар тизимини шакллантира билсин. Мазкур тенденция кўп босқичли педагогик тайёргарлик тизимини, унинг барча (ўрта махсус, олий, дипломдан кейинги таълим) босқичларида педагогик таълим мазмунининг ўзаро алоқа ва узвийлигини таъминлайдиган ва мутахассисликка эга бўлаётган шахснинг узлуксиз ривожланиши, ижтимоийлашуви ва профессионаллашувига йўналтирилган таълим дастурларининг яратилишида ўз аксини топади. Касбий таълимнинг узлуксизлиги ва таълим дастурларининг узвийлиги ўрта, ўрта махсус ва олий касбий таълим давлат стандартларининг жорий қилиниши билан таъминланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7-февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони.
2. Мардонов Ш.Қ. Педагог кадрларни таълимий қадриятлар асосида тайёрлаш ва малакасини оширишнинг педагогик асослари. // Пед. фан. докт.... дисс. – Тошкент. –2006. 302 б.
3. *Климов Е.А.* Психология профессионального самоопределения. - Ростов н/Дону, 1996. - С. 419-423.
4. ЮНЕСКО халқаро меъёрий ҳужжатлари. //Ўзбекча нашрининг масъул муҳаррири Л.Саидова. – Т.; “Адолат”, 2004, – Б. 19-62.